

helytelenül csak a lovassági tábornokot és a táborszernagyot tüntetik fel a rangok ismertetésénél. A lexikonból hiányoznak a dunai birodalom első világháborús szereplésére vonatkozó tárgyszavak.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy feltétlenül hiánypótló, mindenki által jól használható, az eddig megjelent hasonló jellegű angolszász munkákhoz képest szemléletében és tárgyilagosságában többet nyújtó ismeretterjesztő mű született, amely, bár elsősorban nem a szakmai közönségnek íródott, történések számára is hasznos lehet. A középiskolai és a felsőoktatásban viszont kiválóan használható: az 1914-es mozgósítástól a háborút lezáró békerendszerig ad átfogó képet a világháborúról – német szempontból.

A könyv használhatóságát és eladhatóságát még inkább növelte volna, ha a szerzők CD-ROM mellékleten is hozzáférhetővé te-

szik a térképeket és a lexikont, így a kötetben bemutatott csaták, események, személy- és helynevek, adatok könnyen visszakereshetők lennének.

Ez a munka is felhívja a figyelmet arra, milyen nagy szükség volna egy kifejezetten az Osztrák–Magyar Monarchia első világháborús hadműveleteit hadszínterenként részletesen tárgyaló, az elfoglalt területek nagyságának változását, a frontok alakulását, a magyar kiegészítési csapatok szereplését részletekbe menően, *magyar nyelven és magyar szempontból* is bemutatató, sok kiegészítő információt nyújtó atlasz, térképgyűjtemény megjelenítésére: nagy segítséget jelenthetne a kutatóknak, a hallgatóknak és a tanulóknak, valamint a hazánk hadtörténelme iránt érdeklődő olvasóknak a világháború történései közötti eligazodásban.

Balla Tibor

ALEXANDER GRUJOV

PUSKAPOROS TAVASZ

(Balkani, Szófia, 2005, 358 o.)

A történések számára az első és a második világháború egyformán fontos. A közérdeklődés azonban nem követi – sosem követte – a szakmát (s nem is biztos, hogy követnie kellene). Az első világháborút messze sodorta az idő, a figyelem lassan elfordult felőle. A történelem aktuálisabb témákat vetett fel, így az 1956-os forradalmat és szabadságharcot vagy a kommunista-szocialista éra közelmúltját. A második világháború iránti érdeklődés ezzel együtt is napjainkig élénk.

A XX. század közepén az emberiséget sújtó hatéves világegés szakirodalmi több termet megtölt. Az e tárgyban megjelent művek nagy fő csoportba lehet sorolni, annak ellenére, hogy „tisztá” csoportok sosem léteztek, s akkor még nem szoltunk az alcsoportokról és az átmenetet képező alkotásokról.

A legtöbb történész bizonyos szempontok szerint sorrendbe állítja a fő csoportokat, ám nyilvánvaló, hogy bármely besorolás bírálható. Nem is biztos, hogy szükség van sorrendre: mind a nagy fő kategóriának megvan a

maga helye és elvitathatatlan szerepe a történelemtudományban.

A rendelkezésre álló adatokat minél nagyobb mennyiségben, különféle elvek alapján csoportosító, ám megítéléseket nem szükségszerűen adó, s folyamatokat kevésbé felvázoló összefoglalók sorába tartozik például a „Magyarország a második világháborúban” című lexikon, amely ábécérendben foglalja össze a korszakra vonatkozó ismereteket, még a lexikonoktól is szokatlan adatgazdagságban. A rendszerváltozás után ez volt az első olyan munka, amely objektívan igyekezett megközelíteni és bemutatni a Magyarország területén 1944–1945-ben harcolt idegen haderőket és tevékenységüket, köztük – nem utolsósorban – az 1945 késő télén–kora tavaszán a Dél-Dunántúlon harcolt, egyidejűleg katonai megszálló hatóságként is működő bolgár I. hadserget.

Megvan a maga helye a memoár-irodalomnak is, amelynek közös jellemzője a részletes leírás, ám a memoárok adatai nem min-

den esetben helyállóak, miként értékeléseik sem mindenkor azok, és – tisztelet a kivételnek – legtöbbször egyoldalúak. Két szempontból is egyoldalúak, részint kiragadják az általuk bemutatott eseménysort az általános összefüggésekből, ha viszont magasabb szintű kitekintést adnak (például az állami vagy a katonai vezetés döntéshozatali folyamatairól), akkor azok következtetéseikben nem mindig tükrözik a történeti valóságot. Másrészt nem minden esetben mutatják be a szemben álló fél tevékenységét, ami nélkül egy-egy esemény-sor nem teljesen érthető vagy ítélné meg.

Az általános (már amennyiben ez a legjobb kategória e fő csoport megjelölésére) munkák alapvetően az átfogó kép nyújtását, az összefüggések feltérképezését és boncolgatását, a folyamatok bemutatását, az elemzéseket, az összehasonlításokat stb. vállalják fel. Ez természetesen nem zárja ki, hogy elmerüljenek bizonyos részletekben, ám ez egyáltalán nem nevezhető mindennapos gyakorlatnak. Az e kategóriába tartozó, 1989 előtti művek használhatóságát a leginkább az korlátozza, hogy minél korábban keletkeztek, annál erősebben közvetítették a rendszer által elvárt politikai megítéléseket – nem egyszer a szakmai anyag terjedelmének, tartalmának vagy minőségének rovására. Bizonyos részek ennek ellenére a mai napig alkalmasak az ismeretközlésre.

A friss kiadású általános művek, többkevesebb sikerrel, igyekeznek megszabadulni a régebbi beidegződésektől. Új összefüggéseket feltárva mutatják be a folyamatokat, illetve Magyarország helyének és szerepének alakulását a második világháború Európájában. Erre – éppen a korábbi általános munkák ideológiai töltete nyomán keletkezett hatások kiiktatása végett – igen nagy szüksége van a hazai történelemtudománynak. Arra azonban a legtöbb esetben továbbra sem alkalmasak, hogy az Olvasó (más könyvek nélkül) részleteiben is elmélyedhessen az általa megismerni kívánt eseményekben.

Az általánosként aposztrofált munkák közös jellemzője, hogy „felülnézetben” közelítenek a vizsgált témához. A legfelső, legáltalánosabb szint (politikai és katonai vezetés, katonapolitika, hadászat) elemzésétől haladnak a részletek irányába.

Ennek éppen ellentettjét képezik a szakirodalom negyedik csoportjába tartozó, úgynevezett „alulnézetben” író munkák. Ezek ap-

rólékos kutatások után, precízen leírják a legapróbb részleteket, azok alapján tárják fel az fel összefüggéseket, és haladnak az általános, illetve a felsőbb szintek felé.

A „felülnézeti” szemléletmóddal író szerzők előbb foglalkoznak nemzetközi és állami szintű jelenségekkel, folyamatokkal, döntésekkel, majd a hadseregeken, hadtesteken, hadosztályokon, ezredeken keresztül jutnak el a zászlóaljig, századokig, egyes esetekben az emberekig, ha eljutnak egyáltalán idáig.

Az „alulnézetiek” az egyes katonától, a szakasztól, a századtól indulnak, s az egyre magasabb szintű parancsnokságokon keresztül érik el az államvezetés szintjét, ha egyáltalán elérik. A két szemlélet között nincs értékrendi különbség, a „felülnézet” nem magasabb rendű az „alulnézetnél” és fordítva. Sőt: csak egymást kiegészítve, csak együtt alkothatnak egységes hadtörténelmet.

A negyedik kategóriába tartozó munkák jellemzője a részletesség és az igen nagy adatgazdagság. Általában egy adott történelmi eseményre vagy eseménysorozatra koncentrálnak, törekedve annak minél teljesebb feltárására és bemutatására. Használatuk ezáltal a (had)történezszekek számára elengedhetetlen. A korábbi művek megjelenésük idején hiánypótló jelleggel bírtak, ám kiadásuk óta adataik több-kevesebb részét meghaladták az új kutatások. Enyhes túlzással ezt a jelenséget akár a történetírás „22-es csapdájának” is nevezhetnénk. Jellegükből adódóan az e csoportba tartozó művek tartalmazzák a legtöbb tényszerű adatot és (számszerűségét tekintve) ezek mögött áll a legtöbb „kutatási történet”, ennél fogva – feltételezve a tudományos igényességet – ezeket lehet a legnagyobb energiáráfordítással és időbefektetésével megalkotni. Ám éppen a bennük leírt adatok mennyiségéből következik, hogy esetükben fordulhat elő a leghamarabb és a legtöbbször egyes konkrét tények új tudományos eredményekkel való meghaladása. Igen nagy szükség van tehát arra, hogy rendre újabb és újabb „alulnézeti” munkák szülessenek.

A negyedik kategória új generációját képezik azok a rendszerváltozást követően megjelent, igen részletes „alulnézeti” művek, amelyek már szemléletükben is megújultak, s a különféle ideológiai követése helyett a történettudomány XIX. századi „hőskorának” pozitívizmusára törekednek. Ezek közé tartozik Alexander Grujov munkája.

A bolgár származású, Magyarországon élő filológus és történész kettős vállalkozásra adta fejét. Egyfelől összefoglalja a bolgár 1. hadsereg magyarországi tevékenységét a háború utolsó fél esztendejében, másfelől összegyűjti a hazánk területén eltemetett bolgár katonákat. Tulajdonképpen nem is lehetne „tiszttán” kategorizálni művét, hiszen az első rész inkább „felülnézeti”, a második viszont egyértelműen „alulnézeti”. E kettősség azonban nem gyengéje, hanem egyenesen erőssége a munkának, hiszen majdnem egyedülálló, hogy egy kötetben a hadműveletek és harcok bemutatását a hősi halottak számbavétele követi. Hadsereg és kegyelet. Ma már egyre inkább összetartozó fogalmak. A katonaelet elválaszthatatlan része a katonahalál, kivált háborús időszakban. A katonát pedig, ahol érte a katonavég, megilleti a végtisztetség.

Úttörőnek persze nem igazán lehetne nevezni Alexander Grujov könyvét, hiszen a közelmúlt éveiben kézbe vehetett már az olvasó hasonlóan a katonaelet minden területére, így a hősi sírok sorsára is kiterjedő monográfiákat és összeállításokat. A teljesség igénye nélkül talán elegendő, ha dr. Szabó Péter, dr. Bús János vagy Puskás Béla munkásságára gondolunk, vagy kézbe vesszük a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum 2004-ben és 2005-ben megjelentetett két testvér-életrajvkönyvét a XX. századi világháború két fegyveres szakaszáról, az 1914–1918 közötti Nagy Háborúról és az 1939–1945 közötti Totális Háborúról. Még címük is egymásba kapcsolódik: „Boldogtalan hadiüdők...”, illetve „...És újfent hadiüdők”.

Az első fejezet – igen hasznos módon – rövid historiográfiai áttekintéssel kezdődik. Igaz, ez a Magyarországon megjelent munkákra korlátozódik, ámbar az a Szerző fogalmazásából egyértelműen kiderül, hogy ismeri a téma Bulgáriában kiadott szakirodalmát is. Amellett azonban a recenziót készítő hadtörténész már nem mehet el szó nélkül, hogy a hazai összeállítás a könyvekre korlátozódik. Nem is igazán az a probléma, hogy egy „alulnézeti” műből hiányoznak a magyar nyelvű tanulmányok, sokkal inkább az, hogy ha a Szerző átolvassa azokat is, a bolgár 1. hadsereg hadműveleteit és harcait bemutató fejezet részletgazdagabbá sikeredhetett volna. Kérdés persze, hogy egyáltalán kitűzött-e maga elé ilyen célt. Meglehet, hogy nem, hiszen könyvének elsődleges célja – s az a fő részek kö-

zötti terjedelmi arányokban is megmutatkozik – a bolgár hősi halottak névjegyzékének és temetkezési helyének összeállítása volt.

Az első rész a bolgár hadseregnek a szovjet haderő kötelékébe való besorolásával indít. Ez igen dicséretes, miután a legtöbb – hazai – szakmunka bolgár csapatokra vonatkozó leírásai azok Magyarországra történő belépésével kezdődnek. Am éppen ennek okán szerencsés lett volna, ha a Szerző rövid áttekintés ad a politikai döntéshozó folyamatokról is, hiszen Bulgária 1944 augusztus végéig még a német szövetségi rendszerhez tartozott.

A szovjet direktívák leírását a bolgár 1. hadsereg hadrendjének bemutatása követi. A Szerző a gyalogságot illetően ezred-szintig „megye le”, a többi fegyvernem vonatkozásában zászlóalj–század-szintig, megadva az egyes csapatok elhelyezkedését is az arcvonalban, vagy amögött. Félreértésekre adhat azonban alapot, hogy a hadsereg kiteljesedett, „végső” struktúráját adja meg, s nem feltétlen következetességgel követi a hadrendben időközben bekövetkezett változtatásokat. Ennek legkiugróbb példája, hogy a két hadtestparancsnokság felsorolásakor elfelejti megemlíteni: a bolgár 1. hadsereg Magyarország területére történt belépésekor kétlépcsős seregest-szintű vezetési struktúrával bírt, a hadosztályok közvetlenül a hadsereg-parancsnokság alárendeltségébe tartoztak, az irányítási rendszer csak 1945. február 17-től vált háromlépcsősé, amikor a hadsereg-parancsnokság és a hadosztály-parancsnokságok közé beépítettek két hadtestparancsnokságot. Márpedig a bolgár 1. hadsereg 1944. december 31. és 1945. január 18. között vette át a számára kijelölt arcvonalszakaszt hazánk területén. Igaz, a mellékletek között szereplő hadrendi táblázat megadja, hogy a február 17-i állapotot rögzíti, ám az sem utal az eredendően kétlépcsős hierarchiára.

A hadműveletek és harcok leírását színesítik a visszaemlékezések, amelyeket a Szerző beledolgozott a törzsanyagba. Ugyancsak értékes betéteket jelentenek a táblázatok, példának okáért az a kimutatás, amelyet a siklósi járás községeiben a harcok következtében elszervezett anyagi károkrol (a házak rongálódásáról) állított össze a járási főszolgabíró. Ezek beillesztése egyben annak is ékes bizonyítéka, hogy a Szerző kutatásai során nem állt meg a nagyvárosi levéltárak és könyvtárak csendes terméinél, hanem a fáradságot

nem kímélve, végigjárta az egykori csatatereket, „feltúrta” a helytörténeti gyűjtemények anyagait, megkereste és megszólaltatta az események szemtanúit. Mindez természetesen őrjási erénye a munkának, ám generál egy – nem feltétlenül kiküszöbölhető – problémát is. A történesek leírása minduntalan megszakad, s az olvasó, aki egy adott eseménysort szeretne végigkövetni, folyamatos olvasás helyett gyakori lapozgatásra kényszerül.

S ha már a hadműveletek és a harcok bemutatásánál tartunk, talán nem érdektelen hiányolnunk a fejezetből a bolgár csapatokkal szemben álló magyar és német seregetesteket, ha nem is részletes harctevékenységükben, de legalább megemlítésükben. Bizonyos történesek megértése és helyesebb értékelése múlhat azon, hogy ki ki ellen, milyen harci teljesítmény felmutatására képes, hiszen az egymásnak akaszgó felek erőviszonya, feltöltöttsége, ellátottsága vagy éppen harci morálja alapvető meghatározója a végkimenetelnek.

További erénye a kötetnek, hogy foglalkozik a magyar–bolgár viszony kérdéskörével is – az „egyszerű ember” szintjén. Rendre leírja, hogy a bolgár katonák nem tekintették ellenségnek a magyar bakákat és a lakosságot, s ez a hadifoglyokkal szemben tanúsított bánásmódban, valamint a bolgár katonai közigazgatási közegek és a magyar polgárok napi kapcsolatában egyértelműen kimutatható. Mind ezt idézetekkel támasztja alá. Felületesen átolvasva a könyvet ez a cselekmény „mellékszálának” volna tekinthető, ám ha jobban belegondolunk, sokkal inkább az egyik legfontosabb tartalmi eleme a monográfia mondanivalójának. Bizonyítja ugyanis, hogy két sokat szenvedett nemzet fiaai akkor is képesek voltak az emberi szóra, amikor körülöttük a háború tüzes forgószele súvított, s noha a politika a „fejük felett” elintézte, hogy a frontvonal két, ellenséges oldalára kerüljenek, mégis emberek tudtak maradni az embertelenségben, nem váltak egymás ellenségeivé.

Sőt, a végletekig és a „totális” jelzőig elmergesedett utolsó háborús fél esztendőben a magyar lakosság olyasminek lehetett átélője, amire addig legfeljebb a magyar haderő által megszállt orosz és ukrán területeken adódott példa, ám a magyarországi hadszíntéren példa nélküli volt: a bolgár katonák a harcok szünetében, az arcvonal mögött fegyver helyett szerszámot ragadtak és segítettek az idényjelgű mezőgazdasági munkák elvégzésében.

Ennek pedig nem csupán gesztusértéke volt – az is –, hiszen a legmunkaképesebb férfilakosság katonai szolgálatát a frontokon töltve nem térhetett haza e munkálatok idejére, márpedig ha nincs vetés, aratás sem lesz.

Az első részben – a már említett kegyeleti kérdéseken túl – további járulékos elemeket ismerhetjük meg a hadműveleteknek és harcoknak. A Szerző bemutatja azon körzetek aknamentesítését, amelyek a bolgár I. hadsereg ún. hadművelési területébe estek. Azt pedig tényszerűen tudjuk, hogy miután a hadakozás ott három hónapra az első világháborúra oly jellemző állásharcokat idézte, a legtöbb aknát (gyalogságit és harckocsi ellenit egyaránt) éppen a Dél-Dunántúlon rakták le a harcoló felek.

Az olvasó megismerheti továbbá azt az időszakot is, ami a háború, pontosabban a harci cselekmények befejeződése és a bolgár csapatok Magyarországról történt kivonása között telt el, amikor is a bolgár katonai parancsnokságok segítettek például a polgári közigazgatás újjászervezésében, s – a hazánk területén megfordult idegen haderők közül egyedülálló módon – mindent megtettek, hogy még hazatérésük előtt szabadon bocsáthassák a magyar hadifoglyokat.

Az első fejezet bemutatásánál nem szabad elfeledkezni a munka egyik alapvető pozitívumáról: a kétnyelvűségről. Nem lett volna rossz, ha a második fő rész sem csak bolgár, hanem magyar nyelven is olvasható, ám egyfelől a személynevek felsorolása így is követhető, másfelől az elsónél sokkal terjedelmesebb második fejezet kétnyelvűsége erősen „megdobta” volna a könyv kiadásának költségeit. Ennélfogva ez nem igazán ront a kötet elvitathatatlan értékein.

A második fő rész bemutatásánál a recenziens sokkal többet nem mondhat el, mint dicsérő szavakat a Szerző kitaratásáról, pontosságáról, rendszerező képességéről, illetve elrebegetheti imáját, hogy a hősi halált halt magyar katonákról is mihamarabb állna bár rendelkezésre hasonló veszteségi lajstrom... Persze azt is tudja, hogy a fennmaradt és rendelkezésre álló korabeli dokumentumok hiányossága okán ma már sokkal inkább objektív oka van annak, hogy ilyen, a teljességre törekvő lista magyar vonatkozásban eleddig nem készült, pontosabban nem készülhetett. Marad a meglévő, erősen hiányos összeállítások folyamatos kiegészítése és pontosítása,

amelynek során a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai sok esetben egyetlen katonára azonosításába is szinte már hihetetlen energiákt fetetnek bele.

Vitathatatlan érdeme a munkának, hogy a Szerző bemutatja a bolgár katonasírok és katonai emlékhelyek életét azok létesítésétől napjainkig, ideértve egyes temetők összevonását vagy a siklósi, majd harkányi múzeum tündöklését és hanyattatását. Kibontakoznak annak körvonalai is, hogy a mindenkor politikai kurzus miként befolyásolta azok sorsát, nem feltétlenül helyeselhetően, hiszen egyfelől a hősi halott egyszerű katonákon, akik személyükben nem tehetők felelőssé a háborúért, s nem tettek mást, mint szemtől szembe harcoltak, nem etikus „elverni a port” a felelős döntéshozók helyett, másfelől a kiállítóhelyek a múlt bemutatását szolgálják, s lehet és kell is azok objektivitására törekedni, ám a történelemben mesterséges fehér foltokat teremteni a társadalom eljövendő generációival szemben elkövetett vétek. Szokatlan dolog idézetet illeszteni egy recenzióba, ám a filozófus George Santayana szavai ide kívánkoznak: „Aki nem tud emlékezni a múltra, arra van átkozva, hogy megismételje azt.”

Egy könyvismertetés clengedhetetlen elengedhetetlen része a bírálat. A hadtörténész Alexander Grujov művének bemutatása során legszívesebben eltekintene ettől, hiszen a munkát kifejezetten értékesnek, hasznosnak tekinti, s közben nem győzi dicsérni értékeit. A követelményeknek azonban kénytelen eleget tenni, még ha – okkal – visszafogottan is.

A fentebb már említett hiányosságokon túlmenően, a hadműveleteket és a harcokat térkép és hadszíntérleírás nélkül legfeljebb azok képesek követni, akik maguk is részesei voltak azoknak, illetve akik az adott térségben laktak. A kötetben ilyeneket azonban hiába keres az olvasó.

A Szerző kiválóan beszéli és használja a magyar nyelvet, s könyvében – eléggé nem dicsérhetően – néha olyan irodalmi szófordulatokat alkalmaz, amelyek még született magyar szerzőktől is szokatlanok. Ezzel együtt sem lett volna felesleges a kéziratot egy magyar nyelvi lektorral átolvasatni, ami egyébként a legtöbb magyar író kéziratára is ráfér(ne), így semmiképpen sem e kötet szerzőjének személyes bírálata ez, sokkal inkább a kiadóé. Ugyanez mondható el egy hadtörténész lektor „szolgálatának” igénybe vételére is. Ez esetben elkerülhető lett volna, hogy példának okáért az „Első Bolgár Hadsereg” vagy a „31. Szilisztrai gyalogezred” nagy kezdőbetűkkel, a „magyar II. hadsereg” arab helyett római hadrendi számmal íratassék, illetve hogy a hadosztály-tüzérezred „hadosztályi tüzérezred” formában szerepeljen.

A rezensens tudja, hogy „a tökéletes könyvet még nem találták fel,” így be is keszti kifogásainak sorát – többet amúgy sem nagyon találna Alexander Grujov minden szempontból kiváló alkotásában, amelyet őszintén ajánl a szakemberek (kutatók, történészek, hadisírgondozók), tanárok, diákok, és minden érdeklődő figyelmébe.

Ravasz István

STARK TAMÁS

MAGYAR FOGLYOK A SZOVJETUNIÓBAN

Kisebbségkutatás Könyvek

(Lucidus Kiadó, Budapest, 2006. 259 o.)

Magyarország második világháborús embervesztése kutatásának egyik legismertebb hazai szakembere Stark Tamás, aki immáron több mint két évtizede keresi a választ a kérdésre: vajon hányan váltak az egykori/akkori Magyarország lakosai közül – felekezeti ho-

vatartozásra, nemzetiségre, életkorra, nemre való tekintet nélkül – a második világháború áldozataivá.

A téma kutatását a rendelkezésre álló – illetve nem álló – források nem igazán könnyítik/könnyítették meg, hiszen a legtöbb esetben